

ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ КОНТОРИ «ТОРГСИН»

У статті розглядаються основні етапи функціонування Київської обласної контори «Торгсину» — від появи перших магазинів мережі до практичної ліквідації торговельної системи на території Київщини. На основі архівних матеріалів, більшість з яких до наукового обігу введено вперше, розкрито економічні та суспільні передумови стрімкого розвитку «Торгсину» в Україні, показано структуру мережі та динаміку її розвитку, висвітлено процес та обставини розформування Київської обласної контори «Торгсин».

Ключові слова: *торгівельна мережа, структура, розвиток, занепад, «Торгсин».*

Перші торгсинівські магазини в Україні з'явилися на початку 1930-х рр. Спочатку вхід туди радянським громадянам був закритим. Ситуація змінилась восени 1930 р., оскільки країна потребувала більших фінансових надходжень. З переорієнтацією торгівлі на вітчизняних споживачів, відбувся стрімкий розвиток торговельної мережі. У січні 1931 р. мережу реорганізували в об'єднання, а восени цього року основним покупцем торгсинівських магазинів став вітчизняний споживач. У цей період на території Київщини з'являються перші торговельні заклади мережі. Золоті монети старої чеканки, дрібний лом, рідше цілі золоті речі, деколи долари — такий перелік речей, які несли селяни до «Торгсину». Взамін брали переважно хліб, борошно, цукор, мануфактуру. Жителі міста переважно здавали золотий лом, а купували крупу та борошно, по можливості у великих кількостях. Предмети розкоші та делікатеси не користувались особливим попитом, хоча й на них був свій покупець — отримувачі великих грошових переказів з-за кордону, власне іноземці.

Розвиток системи «Торгсин» в Україні проходив стрімкими темпами, а кількість обмінних пунктів та торговельних закладів мережі невпинно зростала. В червні 1932 р. Економічна нарада при РНК УСРР прийняла постанову «Про утворення Всеукраїнської контори Торгсину». Вона стала філією всесоюзного об'єднання. Формування системи «Торгсину» в Україні відбувалось за адміністративно-територіальним принципом, тому її організаційна структура залежала від низки географічних, соціально-економічних, демографічних, комунікативно-транспортних факторів.

У січні–лютому 1932 р., після створення перших п'яти областей, були утворені обласні контори цієї системи. Київська обласна контора «Торгсину» почала формування в січні 1932 р.

Кількість осередків «Торгсину» в Україні швидко збільшувалась. У жовтні 1933 р. вже діяло 263 магазини, які мали систему приймальних пунктів, дрібних

кранниць, відділень з осередками. Дані про динаміку росту магазинів системи в областях УСРР за 1933 р. наводимо у таблиці¹:

Таблиця 1

Кількість торговельних закладів «Торгсину» в УСРР в 1933 р.

Області	Кількість торговельних пунктів			
	1.1.1933р.	1.4.1933р.	1.9.1933р.	1.10.1933р.
Харківська	14	36	54	53
Київська	13	42	61	65
Одеська	14	30	41	38
Вінницька	11	21	51	47
Дніпропетровська	9	21	27	25
Чернігівська	5	12	21	19
Донецька	6	9	11	11
АМСРР	2	3	5	5
Всього по УСРР	74	174	271	263

Як видно з наведених даних, за темпами зростання мережі лідувала саме Київська обласна контора «Торгсину». Менш стрімко розвивалась навіть столична на той час Харківська контора. Хоча й інші обласні контори швидко розширювались. ВУК «Торгсину» повністю контролювала та форсувала формування торговельної мережі по всій УСРР. Особливо це стосувалось найбільшої контори «Торгсину» в Україні — Київської. У січні 1933 р. на Київщині існувало 13 торговельних одиниць та планувалось відкрити ще 12. У великих адміністративних одиницях працювали універмаги, у дрібніших — переважно кіоски. Проте, торгсинівською мережею охоплювалась практично вся територія області. План розширення торговельної мережі на 1933 р. тут виглядав наступним чином. За рік у Києві планувалось відкрити чотири торговельні одиниці (при наявності на початок 1933 р. вже діючих семи). По одному закладу вже діяло у Житомирі, Черкасах, Білій Церкві, Коростені, Умані, Новгород-Волинську. До відкриття готувались магазини у Богуславі, Чорнобилі, Монастирищі, Шполі, Переяславі, Смілій та Фастові².

Зі зростанням попиту на товари «Торгсину», пов'язаним у першу чергу з голодом, швидко зростала його мережа. Майже у кожному великому населеному пункті існувала торгсинівська торговельна одиниця. У квітні 1933 р. у Києві було відкрито 4 магазини та 14 кіосків, по області існувало по одному торговельному закладу у Житомирі, Володарську, Радомишлі, Златополі, Смілій, Каневі, Золотоноші, Звенигородці, Городищі, Погребищі, Монастирищі, Корсуні, Тараші, Сквирі, Фастові, Малині, Олевську та Овручі. Загалом на квітень 1933 р. по Київській області налічувалось 54 торговельні одиниці «Торгсину», а у червні

1933 р., Київська обласна контора «Торгсину» мала 18 відділень. Третина магазинів зосереджувалась у Києві³. Вже з середини 1933 року Київська обласна контора була найбільшою за кількістю торговельних одиниць мережі «Торгсин», порівняно з іншими областями УСРР. Про це свідчить таблиця динаміки росту торговельної мережі за 1933 р.⁴

Таблиця 2

Мережа ВУК «Торгсин» у 1933–1934 рр.

Області	Кількість торговельних пунктів					
	1.1.1933	1.7.1933	1.8.1933	1.9.1933	1.10.1933	1.1.1934
Харківська	14	45	47	54	53	42
Київська	13	55	58	61	65	63
Одеська	14	41	42	41	38	41
Вінницька	11	46	46	51	47	45
Дніпропетровська	9	27	27	27	25	19
Чернігівська	5	20	20	21	19	17
Донецька	6	10	11	11	11	11
АМСРР	2	5	5	5	5	5
Всього по УСРР	74	249	256	271	263	243

У липні контора «Торгсину» включала в себе 55, у серпні — 58 одиниць, а у вересні 1933 р. — 61. Широкою була диференціація мережі. Великі торговельні заклади діяли самостійно. Лише у Києві таких налічувалось 10. Також у місті існувало 3 магазини і 17 кіосків, що вважались підлеглими їм торговельними точками (загалом у Києві існувало вже 30 одиниць). У десяти містах функціонували самостійні торгсинівські заклади: у Житомирі, Черкасах, Шполі, Новгород-Волинську, Умані, Богуславі, Білій Церкві, Коростені, Смілій та Чорнобилі. Вони мали також 21 осередок на місцях (загалом — 31 одиниця)⁵.

На початок 1934 р. дислокація торговельних пунктів Київської обласної контори «Торгсин» виглядала наступним чином. Безпосередньо у Києві існувало дев'ять основних торговельних закладів, до яких входили підзвітні їм одиниці: магазин № 1 (Радянська площа, 2 і 3): складався з двох торговельних точок — продмаг (основна), бакалійно-гастрономічний магазин (підлегла)⁶; магазин № 2 (Червоноармійська, 34 і Троїцький ринок): налічував три торговельні одиниці — основною був продуктовий магазин, також сюди входили бакалія та м'ясний кіоск; магазин № 3 (Бессарабська площа) був найбільшим: включав у себе універмаг та цілий ряд підзвітних точок — два бакалійно-гастрономічні магазини, два кіоски сипучих виробів, по одному рибному та м'ясному кіоску та чотири бакалійно-гастрономічні кіоски. Також пізніше сюди входив пункт по прийому діамантів на вул. Воровського, 15 та пункт закупівлі дорогоцінних металів на вул. Свердлова⁷; магазин № 4 (Гостинний ряд і Костянтинівська)

складався з продмагу, бакалії та м'ясного кіоску; магазин № 5 (вул. Олександрівська, 46 і 79): основним торгівельним пунктом тут був універмаг, підзвітним — кіоск сипучих виробів; магазин № 6 включав у себе універмаг на вул. Дмитрівській, 10 також бакалійний, м'ясний та борошняний кіоск на базарі, бакалійно-гастрономічний магазин та скупункт по вул. Дмитрівській; магазин № 7 (вул. Воровського, 20) являв собою одну велику торгівельну одиницю — універмаг⁸; магазин № 8 знаходився на Сінному базарі, налічував дві торгівельні одиниці — продуктовий магазин та м'ясний кіоск; магазин № 9 (Сталінка і Володимирський базар) також складався з двох торгівельних точок — продмагу та кіоску. Окремо виділялась переказо-посилочна база, яка включала в себе продуктовий магазин та бакалію.

Отже, до мережі «Торгсину» у м. Києві станом на 1 лютого 1934 р. належали 32 торгівельні одиниці, 10 з яких були центральними та 22 підлеглими. Серед основних було 4 універмаги та 6 продуктових магазинів, до підзвітних їм належало 6 бакалійних магазинів, 4 кіоски сипучих виробів, 5 м'ясних, 6 бакалійно-гастрономічних та 1 рибний кіоск. Разом по Київській області в даний період налічувалось 62 торгівельні одиниці «Торгсину», половина з яких знаходились на периферії (Житомир, Біла Церква, Богуслав, Черкаси, Сміла, Коростень, Новгород-Волинський, Умань, Звенигородка)⁹.

Відділення «Торгсину» мали бази, контори, стаціонарні та пересувні приймальні пункти. На периферії основним відділенням було присвоєно функції міжрайонних баз, до яких входили підпорядковані їм торгівельні одиниці. Структура станом на початок 1934 р. виглядала наступним чином: Білоцерківське відділення, яке включало точки в Білій Церкві, Ракитному, Фастові, Тараші та Сквирі; Уманське відділення (Умань, Монастирище, Погребище, Тальне); Смілянське відділення (Сміла, Златополь); Богуславське (Богуслав, Корсунь, Кагарлик); Черкаське (Черкаси, Золотоноша, Чигирин, Канів, Переяслав); Житомирське (Житомир, Радомишль, Володарськ); Шполянське (Шпола, Звенигородка, Городище); Новгород-Волинське (Н/Волинськ); Коростеньське (Коростень, Малин, Овруч), Чорнобильське (Олевськ, Смільчине, Чорнобиль)¹⁰. На травень 1934 р. Київська обласна контора «Торгсин» налічувала 61 торгівельну одиницю у 30 населених пунктах. На периферії на перший квартал 1935 р. функціонувало 12 універмагів (9 головних та 3 підзвітних), кіосків не було¹¹.

Загальна структура мережі «Торгсину» в УСРР виглядала наступним чином: ВУК «Торгсин», обласні контори, районні відділення, бази, магазини. Своєрідним та важливим елементом в цій системі були міжрайонні транзитні бази, які створювались з метою наближення товарів, покращення та прискорення забезпечення торгівельних точок, зниження накладних витрат. Ці бази являлись товарно-складськими закладами ВО «Торгсин», входили до складу останнього, існували на самостійному господарському розрахунку зі своїм штатом, оборотними засобами та завершеним балансом, який вливається до загального балансу ВО «Торгсин».

До системи «Торгсин» належали універмаги, хлібні та м'ясні кіоски, лабази, продуктові магазини. Відповідно до розпорядження В/О «Торгсин» від 12 січня 1933 р., універмагом вважався заклад, що реалізує весь асортимент товарів

«Торгсину», працює за принципом госпрозрахунку і має самостійну завершену бухгалтерську звітність. Магазин — торговельний заклад з продажу однорідних товарів (продовольчі, промислові, антикварно-художні, комісійні магазини тощо), переведений на госпрозрахунок та має закінчену бухгалтерську звітність. Торговельна точка — це торговельний заклад невеликого розміру, який підзвітний найближчому за територіальним розміщенням універмагу чи магазину, що веде торгівлю однорідними товарами (лабаз) чи товарами розширеної номенклатури (кіоск, павільйон, ларьок)¹².

Організаційна структура мережі «Торгсин» на Київщині була розгалуженою. Вона включала значну кількість торговельних закладів — від великих універмагів у найбільших обласних містах з багатим асортиментом до дрібних кіосків на периферії. Та основним товаром у них, який викликав найбільший попит, був хліб. Адже саме складна продовольча ситуація в країні й була основним підґрунтям до такого стрімкого розвитку торговельної мережі «Торгсин» не лише на Київщині, але й по всій території України. Не випадково, найбільш прибутковим для «Торгсину» виявився 1933 рік. Але з новим врожаєм та послабленням голоду впали і надходження золота. Протягом 1934 р. гостра продовольча криза в країні послабилась. З початку 1935 р. відбулася відміна хлібної картки, а до кінця року й карток на інші продукти. Замість закритих розподільників почали з'являтися магазини вільного доступу. Знизилися ціни та покращився асортимент і на колгоспному ринку. Конкурувати з відкритою торгівлею «Торгсину» було важко, оскільки асортимент товарів тут був стандартним, проте ціни — в золотих рублях. Цей фактор вніс зміни у функціонування торговельної мережі.

У другій половині 1933 р. зазнала змін структура покупок у магазинах «Торгсину». Частка хліба тут знизилась, хоча продукти й залишались основним товаром мережі (70–80% від загальної реалізації). Відповідно реалізація промислових товарів підвищилась (у 1934 р. вона складала 25%)¹³. Ще одним чинником зменшення торговельного обороту стало зниження цін на продукти майже вдвічі на початку 1934 р.

Мережа ВУК «Торгсину», що збільшилась за перше півріччя 1933 р. із 74-х торговельних одиниць на 1 січня до 249-ти на 1 липня, продовжувала збільшуватись в 3-му кварталі — на вересень налічувалось 263 одиниці¹⁴. Але організація мережі проходила без достатнього вивчення економіки окремих районів, що разом з різким падінням обороту у 3-му кварталі по всій мережі, особливо по віддаленим пунктам, примусила ВУК не лише призупинити подальше її розгортання, але й закрити низку торгточок, які не виправдовували свого існування.

Закриття цих одиниць планувалось компенсувати виїзною торгівлею. «Випадіння» значної частини сільського покупця внаслідок зайнятості його на польових роботах викликало необхідність її реорганізації. Але, за відсутності транспортних засобів і належного вивчення використання базарів і ярмарків ВУКом, роз'їзна торгівля не могла отримати помітного розвороту. До того ж відчувалась нестача кваліфікованих і надійних кадрів. Робота по кадрам була

поставлена слабо, як в центрі, так і на периферії. Недоліків у роботі Київської обласної контори «Торгсину» було чимало: відсутність гнучкості в справі маневрування наявними товарними ресурсами (спостерігалась нестача товарів при попиті на них в одних магазинах, за рахунок накопичення великих запасів в інших за відсутності такого). Також частою була затримка ряду товарів на базах, мотивована неможливістю їх відправлення через конвенційні заборони, чи неможливістю отримати вагони, відсутність постійного систематичного контролю та керівництва периферією, несвоєчасне реагування на запити торговельних одиниць та на окремі факти їх неправильної роботи. Недостатнім було рекламування, особливо по новим видам товарів.

У 1933 р. план по залученню валюти було виконано на 55,8%, а по реалізації товарів — на 53%¹⁵. Найбільше зниження виконання плану почалося з серпня 1933 р. Основною причиною був новий врожай, з яким послабився попит на хлібо-борошняні продукти.

Постачання торговельної мережі залишалось не на найвищому рівні. З цілого ряду товарів попит не був покритий, внаслідок недопостачання частиною товарів в кількості, а частиною в асортименті. Навіть із послабленням голоду, коли «Торгсину» потрібно було докладати зусиль, щоб уникнути занепаду, ситуація не змінилась. Станом на кінець 1934 р. порядок постачання товарів по Київській обласній конторі «Торгсину» був вкрай незадовільним. Комерційний відділ, який займався пропуском нових груп товарів в магазини, часто перешкоджував таким надходженням. Це призводило до недопостачання торговельних точок в той час, коли самі товари лежали на складах¹⁶.

Скорочення прибутків «Торгсину» призводило до пошуків нових джерел валютних надходжень. У 1934 р. у мережі «Торгсину» було дозволено продавати за валюту квартири та дачі радянським громадянам і також здавати їх в оренду іноземцям. Через «Торгсин» за валюту почали продавати залізничні та театральні квитки, путівки на курорти.

Однак зменшення значення «Торгсину» та зростання його нерентабельності зупинити не вдалося. Це було практично неможливим, оскільки успіх «Торгсину» був результатом кризової продовольчої ситуації в Україні. Крім того, значна частина цінностей радянських громадян вже перекочувала в заклади «Торгсину» в голодні 1932–1933 рр., у людей на руках майже не залишилось золота та срібла.

Восени 1934 р. у мережі «Торгсину» було проведено обмін товарних книжок. При цьому покупців поділили на дві групи. Ті, хто здавав срібло та золото, отримували єдині книжки. Якщо ж цінностей було зано на суму менше 50 копійок — квитанції. Вони були закріплені за конкретними магазинами та мали змогу отоварюватись лише там. Згодом, після ліквідації мережі «Торгсину», валютні магазини стали фактично недоступними для цієї групи покупців. Ті, хто мав на руках валюту готівкою, або отримував перекази з-за кордону, були привілейованою групою. Вони у процесі обміну отримували особливі книжки і могли самостійно обирати магазин. Таким чином, проходила переорієнтація торгівлі на зовнішні джерела надходження валюти¹⁷.

З кінця 1934 р. система «Торгсину» перебувала у кризі. Тому уряд розпочав його реорганізацію. У першу чергу зменшувалась чисельність апарату, торгівельна мережа, валютні плани. Колишні торгсинівські магазини ставали «невалютними». Товари, що знаходились на складах «Торгсину» були передані до звичайної торгівельної мережі.

У 1935 р. Політичним бюро ЦК КП(б)У було прийнято рішення про закриття «Торгсину»¹⁸. Ще в січні 1935 р. керівнику Київської обласної контори від В/О «Торгсин» таємним листом було надіслано розпорядження, в якому вимагалось, прослідкувавши тенденції в роботі торгівельних закладів, повідомити, які з них можуть бути закриті так, щоб не зашкодити виконанню встановленого річного плану по залученню цінностей. Слід було враховувати, що згортання мережі в основному планується у другому півріччі, але не виключалася можливість закриття деяких нерентабельних торгівельних точок, що не впливали на виконання плану наприкінці першого та в другому кварталі¹⁹.

Наприкінці січня 1935 р. Всеукрторгсин надав список трьох периферійних та двох міських магазинів у Київській області, котрі могли бути ліквідовані в першому кварталі без великої шкоди в справі виконання планів: у березні планувалось закрити по одній підзвітній торгівельній одиниці 4-го та 6-го комбінатів у м. Київ та торгівельні точки в Малині та Овручі. З 1 квітня 1935р. ліквідації підлягала також торгівельна точка в Богуславі²⁰.

Планувалось також розформування інших торгівельних одиниць по конторах у Києві, Коростені, Житомирі та Новгород-Волинську. Базою вивезення для них був Чернігів. Грошове забезпечення цього процесу контролював Київський обласний фінансовий відділ²¹. У травні 1935 р. було складено план вивезення майна «Торгсину». При цьому голова обласної контори «Торгсин» у Києві керувався постановою засідання від 20 липня 1928 р. «Про вивезення цінного майна закладів з районів, яким загрожує ворог»²². У середині 1935 р. щодо подальшого розвитку торгівельної мережі в центральній конторі «Торгсину» існували наступні плани: в 1936 р. вона повинна була обслуговувати лише переказоотримувачів та громадян, які здають іноземну валюту. Побудова мережі мала бути пристосована до того, щоб обслуговувати вказаних споживачів з дотриманням належних вимог торгівлі. Відповідно до цих вимог, у периферійних пунктах планувалось зберегти торгівельні одиниці, що могли дати від 500 руб. місячного обігу по переказам та інвалюті. У великих містах, з огляду на це, бажано було зберегти товарні пункти не лише в центральній, а також у віддалених від центру частинах міста, припускаючи в той же час обслуговування всіх покупців промтоварами — лише з одного, а у великих містах з двох добре поставлених центральних магазинів. В окремих випадках не виключалося закриття в периферійному пункті промтоварного відділу і збереження продтоварного, з розрахунком на те, що промисловими товарами споживач буде забезпечуватись у найближчому пункті, що має промтоварний магазин.

У липні 1935 р. по Київській обласній конторі був виділений список торгівельних одиниць, як основних, так і підзвітних, що підлягали ліквідації на

1 січня 1936 р.²³ Згодом, на засіданні секретаріату МПК від 25 листопада 1935р. було винесено рішення про використання торгівельної мережі «Торгсину» в Києві. Ним заборонялось директору мережі проводити передачу іншими організаціям крамниць без погодження у кожному окремому випадкові з завідуючим Міськвнutorгу, якому було запропоновано представити на затвердження міському партійному комітету план використання мережі «Торгсину».

1 грудня 1935 р. видано постанову Київського міського комітету КП(б)У про використання та розподіл торгмережі. Відповідно до неї вносились наступні пропозиції: приміщення по вул. Свердлова передати Київторгу для відкриття годинниково-ювелірної крамниці; крамницю на площі Богдана Хмельницького № 1 передати Київторгу для відкриття промтоварної крамниці; приміщення на Радянській площі №1 передати Київському молочному заводу для відкриття зразкової спеціалізованої крамниці; крамницю на Радянській площі № 3 передати Міськсоюзу для організації спеціалізованої крамниці; приміщення з зовнішньої сторони Бессарабського критого ринку передати універмагу НКВТ № 2 для розширення своєї мережі. Також пропонувалось дві крамниці по вул. Воровського, 20 передати Київторгу під промтоварові крамниці. Натомість Київторг повинен був виділити одну велику крамницю зі своєї мережі по вул. В. Воровського для передачі такої Шовкозбути за згодою з Міськвнutorгом; крамницю «Торгсину» на Радянській площі № 2 передати Міськсоюзу НКВТ, куди перевести крамницю промтоварів Міськсоюзу, що знаходиться на Радянській площі № 3. Означену крамницю вирішили передати конторі «Бакалія», для розширення своєї крамниці, яка розташована поруч. Крамницю на розі вулиць Шолом Алейхема та Ярославської вирішили передати Київторгу для відкриття м'ясного магазину, крамницю на вул. Горовиця № 40 передати «Бакалії», а крамницю по вул. Горовиця № 8, де містилась «Бакалія» № 1, передати Київторгу під промтоварний магазин, крамницю промтоварів на вул. Кірова № 43 передати Київторгу під торгівлю промтоварами; продкрамницю на вул. Кірова № 46 передати Київторгу під торгівлю продтоварами. Одночасно Київторг повинен був виділити один зі своїх продмагазинів на вул. Кірова, за згодою Міськвнutorгу, передавши таку маслoзбуту для спеціалізованої крамниці. Крамницю на Дмитрівській вулиці № 10 постановили передати Міськсоюзу для розширення магазину будматеріалів. Директор «Торгсину» Лящук та директори торгівельних одиниць повинні були забезпечити своєчасну передачу та прийом торгівельних приміщень в міру закриття мережі «Торгсину»²⁴. Деякі торгівельні точки, що розташовувались у Києві, Монастирищі, Тальному, Корсуні, Таращі, Каневі передавались Київторгу. В інших випадках торгівельні одиниці могли бути просто ліквідованими²⁵.

У квітні 1935 р. Київський міський комітет партії видав розпорядження про відкриття п'яти продовольчих магазинів і п'яти промтоварових крамниць у системі Київторгу. Таким чином, все більше витіснялись торгсінівські магазини. Цим же розпорядженням торгівельне приміщення, зайняте під контору «Торгсину» по вул. Свердлова № 6, забирав Житловідділ. Тут було відкрито крамницю промтоварів²⁶.

Правління Київської обласної контори «Торгсин» видавало розпорядження щодо конкретних дій по розвантаженню та передачі магазинів, згідно з яким першочергово керівництву універмагу необхідно було виділити відповідальних виконавців для проведення окремих робіт, пов'язаних з розвантаженням магазину та проінструктувати їх про доручену їм роботу та завдання. Потім, у плановому порядку, з магазину вивозився весь промисловий товар²⁷.

Всі товари продуктової групи, що залишались невивезеними, передавались органам військового відомства відповідно до розпорядження міськради. Вивезенню підлягали як продовольчі, так і промислові товари: крупи, борошно, хлібофуражна, м'ясна продукція, цукор, сир, консерви, олія, ковбаси, чай, картопля, мило, хутро, взуття, тканина, посуд. Вивозили також будівельні матеріали, паливо, пакувальні матеріали. По товарах знімалися залишки в кілограмах і в тисячах золотих рублів²⁸. Товар з більшості універмагів вивозився до Чернігова й надходив у розпорядження уповноваженого Наркомзовнішторгу по Чернігівській області.

Управління та відповідальність за своєчасне і повне вивезення товарів та майна універмагу покладалось на його керівництво. Про перебіг розвантаження магазину щодня інформували спецбюро міськради та одночасно телеграфом чи телефоном — облконтору «Торгсин»²⁹. Вивезенню підлягало не лише майно, але й працівники торгівельної мережі. В серпні 1935 р. спецвідділ Київської міської ради надіслав таємне розпорядження керівнику спецчастини Київської обласної контори «Торгсин», де зазначалось, що перевага при переміщенні надавалась найбільш політично благонадійним робітникам мережі. Право на вивезення в першу чергу мали наступні категорії: працівники органів НКВС, особи керівного складу разом з родиною, сім'ї відповідальних працівників партійних, професійних та радянських органів, інваліди громадянської війни, найбільш активні працівники колгоспів, радгоспів, суспільних та професійних організацій та їхні сім'ї, кваліфіковані робітники, спеціалісти, працівники навчальних закладів, студенти останніх двох курсів вузів та індустріальних технікумів разом із родинами.

В спецчастині Київської контори «Торгсину» складались списки осіб, які підлягають вивезенню, потім тут вони систематично корегувались по мірі вибуття старих та прибуття нових працівників. Евакуація контролювалась спецвідділом Київської міської ради, яка збирала відомості про адресу, телефон, спеціальність, кількість людей, що підлягали вивезенню, якому наркомату вони підвітні, конкретну станцію призначення, час прибуття тощо. На даних осіб готувались спеціальні посвідчення³⁰.

В листопаді 1935 р. було припинено прийом золота, срібла, монет старого карбування та коштовного каміння. Населення, в якого була іноземна валюта, намагалось її «скинути», що й викликало в останні місяці торгівлі високі показники валютних надходжень, особливо після того, як вийшла постанова, в якій було офіційно оголошено про закриття «Торгсину» (листопад 1935 р.).

Всесоюзне об'єднання «Торгсину» офіційно було ліквідовано 1 лютого 1936 р.³¹ Товарні книжки, що залишилися на руках у населення, могли отова-

рюватись до 1 липня 1936 р. Зберігалась лише торгівля в рахунок переказів з-за кордону у валюті та за іноземну валюту готівкою. Також не ліквідовувалась валютна торгівля у портах³². Припинила своє існування Всесоюзна мережа «Торгсину». Валютна торгівля знову стала доступною практично лише для іноземців.

Отже, поява перших торгсинівських магазинів в Україні відбулась на початку 1930-х рр. Особливо активного розвитку мережа «Торгсину» зазнала з утворенням перших обласних контор, однією з найбільших була Київська контора. Формування її організаційної структури відбувалось в основному протягом 1932 р. Обласна контора включала в себе міжрайонні бази, які в свою чергу налічували значну кількість підзвітних їм торговельних одиниць різної величини та значення — від великих універмагів в містах до дрібних кіосків у найвіддаленіших куточках периферії. За кількістю торговельних точок Київська обласна контора лідирувала з-поміж інших практично протягом усього періоду діяльності системи «Торгсину» в УСРР. Голодний 1933 рік став періодом розквіту торговельної мережі. Ситуація змінилась з покращенням продовольчої ситуації, та, відповідно, спадом попиту на найпопулярніший продукт торгсинівських магазинів — хліб. У 1935 р. на периферії почалась реорганізація та розформування багатьох закладів мережі, утримання яких стало нерентабельним. Наприкінці 1935 р. «Торгсин» припинив практику прийому коштовних металів від радянських громадян.

¹ ЦДАВО України. — Ф. 4051. — Оп. 1. — Спр. 23. — Арк. 33.

² Там само. — Спр. 24. — Арк. 33.

³ Там само. — Спр. 23. — Арк. 28б.

⁴ Там само. — Спр. 96. — Арк. 9.

⁵ Там само. — Спр. 23. — Арк. 38.

⁶ Там само. — Спр. 95. — Арк. 59а.

⁷ Там само. — Спр. 153. — Арк. 3.

⁸ ДАКО. — Ф. Р-610. — Оп. 1. — Спр. 34. — Арк. 59.

⁹ ЦДАВО України. — Ф. 4051. — Оп. 1. — Спр. 95. — Арк. 59а–60.

¹⁰ Там само. — Спр. 23. — Арк. 3.

¹¹ Там само. — Спр. 153. — Арк. 21.

¹² Там само. — Спр. 77. — Арк. 1.

¹³ *Осокина Е.А.* За зеркальной дверью Торгсина // Отечественная история, 1995. — С. 95.

¹⁴ ЦДАВО України. — Ф. 4051. — Оп. 1. — Спр. 51. — Арк. 158.

¹⁵ Там само. — Спр. 42. — Арк. 168.

¹⁶ Там само. — Спр. 88. — Арк. 2.

¹⁷ *Осокина Е.А.* За зеркальной дверью Торгсина. — С. 97.

¹⁸ *Осокина Е.А.* Золото для индустриализации: «ТОРГСИН» — М., 2009. — С. 246.

¹⁹ ДАКО. — Ф. Р-610. — Оп. 1. — Спр. 13. — Арк. 8.

²⁰ Там само. — Арк. 50–53.

²¹ Там само. — Спр. 11. — Арк. 23.

- ²² Там само. — Арк. 20.
²³ Там само. — Спр. 10. — Арк. 7.
²⁴ Там само. — Спр. 11. — Арк. 58.
²⁵ ЦДАВО України. — Ф. 4051. — Оп. 1. — Спр. 42. — Арк. 13.
²⁶ ДАКО. — Ф. Р-610. — Оп. 1. — Спр. 10. — Арк. 4.
²⁷ Там само. — Спр. 11. — Арк. 1.
²⁸ Там само. — Арк. 8.
²⁹ Там само. — Арк. 48.
³⁰ Там само. — Арк. 50.
³¹ ДАКО. — Ф. Р-610. — Оп. 1. — Спр. 11. — Арк. 57–58.
³² Осокина Е.А. За зеркальной дверью Торгсина. — С. 97.

Основные этапы развития Киевской областной конторы «Торгсин»

В статье рассмотрены основные этапы функционирования Киевской областной конторы «Торгсин» — от появления первых магазинов сети до практической ликвидации торговой системы на территории Киевской области. На основе архивных материалов, большинство из которых в научный оборот были введены впервые, раскрыты экономические и социальные предпосылки бурного расцвета «Торгсина» в Украине, показана структура сети и динамика ее развития, подробно освещен процесс и обстоятельства расформирования Киевской областной конторы «Торгсин».

Ключевые слова: торговая сеть, структура, развитие, спад, «Торгсин».

Milestones of «Torhsyn» Kiev regional office

This paper describes the main stages of operation of the Kyiv Regional Branch of «Torhsyn» — from the first appearance of the stores to the practical elimination of this trading system in Kyiv region. Based on archival materials, most of which are introduced into scientific circulation for the first time, the economic and social conditions of Torhsyn rapid growth in Ukraine, its network structure and dynamic of its development are described. The paper highlights the process and circumstances of dissolution of the Torhsyn Kyiv Regional Branch.

Keywords: trading network, structure, development, decline, «Torgsyn».